

Platon: Dialog Gorgias

(práce z dějin filosofie)

Linda Skolková, INSK, 1. ročník bakalářského studia, ZS 2002/2003

I. Úvod

Ve starověkém Řecku mělo umění veřejného vystupování, zvláště pak řečnictví, tak význačné postavení, že bychom dokonce mohli prohlásit, že bylo klíčovým momentem úspěchu člověka ve veřejném životě. Tento úspěch byl následně nahlížen jako nejvyšší dosažitelná meta v životě vůbec. Témata, na něž se veřejné diskuse soustřeďovaly, typicky zahrnovaly otázky zabývající se tím, co je správné či spravedlivé udělat.

Předtím, než se blíže podíváme na dialog Gorgias, zastavme se krátce u filosofa a rétora, po němž je toto Platonovo dílo pojmenováno. Gorgias z Leontin, starší vrstevník Sokrata, se stal zakladatelem první rétorické školy v Athénách, a to roku 427 př.n.l. Původně ovšem prý do Athén nepřichází kvůli řečnictví samotnému, ale jako člen diplomatického poselstva, které mělo Athénany požádat o pomoc proti sousedním sicilským Syrakusám. Svým okázalým vystoupením si Gorgias nakonec poté, co obec Leontini podlehla silnějším Syrakusám, vyslouží athénské pohostinství. V rozebíraném dialogu ostatně sám Sokrates prohlašuje, že v Athénách je z celé Hellady největší volnost slova.

Není jisté, zda dialog Gorgias představuje již spíše Platonovy vlastní názory nebo zda tu ještě převažuje zaznamenávání Sokratových názorů. Dalo by se snad říci, že se jedná o rozvíjení Sokratových názorů Platonem.¹

II. Komentář k vybraným podnětným myšlenkám z díla

Platonův pozitivní postoj k Sokratovi je patrný již z toho, že rozmluvě jednoznačně vévodí Sokrates, na jehož straně stojí ještě Chairefon. Protihráčem v diskusi je nejprve sám Gorgias, jehož místo následně zaujímá Polos a nakonec Kallikles. Od svých dvou předchůdců se Kallikles v lecčems liší – z jeho promluv totiž vysvítá, že je to značný oportunista, který rétorické umění spíše zneužívá jako prostředek k získání moci. Sokrates se naopak snaží ubírat cestou absolutního, a tedy nadosobního dobra.²

Bez zajímavosti není ani místo, kde se rozmluva odehrává – v dnešním jazyce bychom asi řekli, že je to neutrální půda neboli nějaké veřejné místo.

Dialogem Gorgias je zvěčněl antický spor mezi filosofií a rétorikou. Sokrates považuje filosofii za vědu zabývající se pravým dobrem, to jest tím, co je mravně krásné. Od toho je naopak ostře odlišeno to, co je pokládáno za příjemné nebo užitečné. V rozmluvě pak Sokrates vítězí díky své mravní jistotě (na to odkazuje i podnázev českého vydání tohoto dialogu).

Samotný začátek dialogu je vlastně svého druhu apologií pozdního příchodu, protože celá následná rozmluva se uskutečňuje kvůli tomu, že Sokrates nepřišel včas (přesněji řečeno nedostavil se

¹ V rozboru díla jednotlivé myšlenky a názory připisuji těm osobám, které jsou postavami dialogu, to jest pokud promlouvá Sokrates, potom je citace nebo parafráze jeho myšlenky zachycena jako Sokratova. Podobně je tomu i v případě Kallikla (viz dále), který možná existoval jenom jako literární postava tohoto dialogu.

Pokud se týká vlastních jmen, vycházím z textu dialogu – samohlásky jsou tedy ponechány jako krátké, aby nevznikl rozpor mezi přímými citacemi a jejich interpretacemi. Vzhledem k rozsahu práce jsou citace uvedeny bez odkazu na konkrétní stranu, všechny však čerpají z téže knihy (citována v závěru).

² „Dobrým“ je zde míněno prospěšné, užitečné.

vůbec) na Gorgiovu přednášku. Ovšem díky Kalliklově laskavosti je Sokratovi tento prohrěšek prominut a navíc Sokrates dostává nabídku diskuse s Gorgiou, která by byla soukromějšího rázu.

Nyní se již podívejme na konkrétní zajímavé myšlenky z dialogu. Můžeme začít titulním hrdinou rozpravy, tedy Gorgiou. Ten si stěžuje, že už mnoho let mu nikdo nepoložil otázku, která by byla nová, což je problém, s nímž se setkáváme i dnes a jehož důsledkem je absence odpovědi seznamující čtenáře (posluchače, diváka) s něčím novým. Další myšlenkou hodnou poznamenání je odpověď na otázku, která by musela být jinak formulována (to bychom mohli označit jako *mutatio elenchi*).

Sokrates se šikovně – jak ostatně jinak – položenými otázkami obrací na Gorgiu s tím, co je rétorika a co je jejím předmětem, ovšem Gorgiovy odpovědi hodnotí jako sporné. Gorgias za největší dobro a příčinu osobní svobody jednotlivce i celé společnosti považuje schopnost přesvědčovat a přemlouvat řečmi, ať už je adresátem projevu v podstatě kdokoli. Jako hlavní obsah rétoriky pak Gorgias považuje právě ono přemlouvání.

Za velmi poučnou považuji i následující citaci: „*[J]e zřejmé, že při každé volbě je třeba voliti nejlepšího odborníka. Ani nebude radit rétor, kdykoli jde o stavbu hradeb nebo zařízení přístavů nebo loděnic, nýbrž stavitel; dále ani kdykoli je porada o volbě vojevůdců nebo o nějakém postavení vojska proti nepřítelům nebo o dobytí míst, nýbrž tehdy budou radit vojenští odborníci, a ne odborníci v rétorice; ..*“³. Přečteme-li si tyto řádky vložené do úst Sokratovi, mohou mu připadat naprosto samozřejmé, přirozené, ba přímo banální, ovšem podíváme-li se i dnes (nebo možná právě dnes) dobře kolem sebe, zjistíme, že ono okřídlené rčení „ševče, drž se svého kopyta“, kterým bychom ve zkratce mohli smysl citace vystihnout, často příliš praktického uplatnění nenachází. Na druhou stranu nás tato otázka nemusí přehnaně zatěžovat, protože Gorgias na citované Sokratovo tvrzení pružně reaguje uvedením příkladu okolností vzniku athénských loděnic a hradeb, kde se uplatnili hlavně rady Themistekleovy a Perikleovy, a stavitelům jakožto odborníkům byla upřena možnost výrazně zasáhnout do prvotní ideje stavby.

Tím se rozprava dostává k tématu moci rétoriky či spíše moci, kterou je díky ní možné získat. V této souvislosti bych připomněla některé názory z doby současné, které se sice přímo netýkají rétoriky jako takové, ale které by mohly posloužit jako ukázka uplatnění filosofických podnětů v praxi. Například existuje názor, že každý vědní obor jako takový je tvořen primárně svou terminologií. Dále bych podtrhla důležitost komunikace ve všech oborech lidské činnosti. Nejnížší odhady hovoří o padesáti procentech času, který vědec nebo jiný pracovník věnuje komunikaci o činnosti, již provádí. Klíčového významu mezilidské komunikace si ostatně povšiml již Dale Carnegie.³ Chci tím naznačit, že komunikační schopnosti mohou hrát v úspěšnosti v zaměstnání mnohem větší roli než samotné znalosti v oboru. Pochopitelně ovšem nelze zcela ztotožňovat řečnické dovednosti a dovednosti komunikační, ale není od věci prozkoumat blíže jejich průnik, k čemuž dle mého mínění Platonův dialog Gorgias vyzývá více než dostatečně.

Sokrates dále v dialogu zmiňuje vlastní zkušenosti potvrzený fakt, že lidé si mnohdy jenom velice obtížně navzájem dokážou ujasnit předmět, o kterém se chystají rozmlouvat. Je jasné, že pokud se o to alespoň pokusí, mohou se vyhnout případným pozdějším neshodám plynoucím z toho, že každý si kupříkladu pod daným slovem představí něco trochu odlišného. Těmito otázkami se zabývají mimo jiné logika a informační věda, která ostatně metod logiky i v jiných ohledech jakožto věda transdisciplinární využívá. Z filosofů se touto otázkou zabýval například Tomáš Garrigue Masaryk, který v *Problému malého národa* výslovně (a jinde spíše nepřímou) podotýká, že to, o čem se nejvíce mluví, vyžaduje nejpodrobnější rozbor.⁴

Sokrates rovněž otevírá otázku vhodnosti používání jednotlivých pojmů, takže například zdůrazňuje, že rozeznává dva druhy umění – umění vztahující se k duši (to nazývá politikou, která se skládá ze zákonodárství a soudnictví) a umění vztahující se k tělu (zde dále rozlišuje gymnastiku a lékařství). Z toho plyne, že umění nelze chápat jako homogenní celek, ale je třeba vidět jeho

³ Carnegie, Dale. *Jak získávat přátele a působit na lidi*. Praha: Tallpress 1993.

⁴ In Masaryk, Tomáš Garrigue: *Ideály humanitní, Problém malého národa, Demokratism v politice*. Praha: Melantrich 1990.

jednotlivé části, které pochopitelně mají i své společné vlastnosti. Pod lékařstvím se podle Sokrata jako „*druh lahodění*“ ukrývá kuchařství a pod gymnastikou pak kosmetika, jíž si však tento starořecký filosof příliš necení, jak to ostatně plyne z jeho řeči, v níž vedle sebe klade vztah sofistiky k zákonodárství a kosmetiky ke gymnastice. Z této promluvy je také zřejmé, že Sokrates si je vědom provázanosti všech oborů. Dnes se ostatně opět začíná oprávněně vynořovat tendence ke konvergenci humanitních a přírodních věd, jak na to upozorňuje mimo jiné dr. Cyril Höschl.⁵

K zamyšlení vyzývá i Sokratova otázka Polovi (na niž Polos pochopitelně nemohl odpovědět jinak než kladně), v níž je řečeno, že jestliže někdo něco dělá za nějakým účelem, nechce to, co dělá, nýbrž to, proč to dělá. Zde bychom mohli polemizovat v tom smyslu, že občas se člověk zabývá nějakými činnostmi kvůli nim samým, přičemž výsledek takové aktivity už není tím nejpodstatnějším momentem. Na začátku jedenadvacátého století je podle mě dosti snadné doložit toto tvrzení příklady, protože různé umělecké směry (případně osobnosti působící víceméně samostatně) století předcházejícího, tedy dvacátého, k tomu poskytují dostatek vhodného materiálu.⁶

Podle Sokrata je krásný a dobrý člověk štěstí a naopak nespravedlivý a špatný nešťasten. Domnívám se, že pocit štěstí je značně subjektivní. Na druhé straně ovšem usilování o štěstí je například výslovně zakotveno v Prohlášení nezávislosti.

Sokratovu metodu vyvracení argumentů protivníků pomocí jednotlivých příkladů bychom mohli srovnat s metodou falzifikace Karla Raimunda Poppera (který se ostatně Platonem, tedy filosofem, který pro další generace zaznamenal Sokratovy myšlenky, ve své práci také zabýval, a to zejména v díle *Otevřená společnost a její nepřátelé*, kde provedl kritiku Platonových myšlenek z hlediska liberalismu). Tento rakouský filosof pojímá metodu vědy jako metodu přibližování se k pravdě, metodu kritického vyvracení starého poznání.

V dialogu je také naznačena myšlenka, že každý má svou pravdu a že pravda je tedy vnímána subjektivně. Za velice silný pokládám Sokratův výrok, že pravdu nelze nikdy vyvrátit. V duchu Poppera bychom mohli oponovat, že pravdu nelze potvrdit, ale může se nám podařit ji vyvrátit. Zde bychom se ovšem museli vrátit k problematice užívání pojmů a asi bychom si znovu připomněli citovanou Masarykovu myšlenku. Jako příklad zde může posloužit Husův pojem pravdy, který je vnímán ve smyslu náboženském, a nikoli jaksi obecném, jak bychom tomu mohli rozumět dnes.

Podle Sokrata je horší bezpráví činit než jej snášet. Toto přesvědčení bychom mohli dokumentovat jeho vlastními činy, které tragicky vyvrcholily v okamžiku, kdy byl Sokrates odsouzen k smrti a nevyužil nabídky svých přátel, kteří mu chtěli pomoci k útěku.⁷

Sokrates se domnívá, že kdyby lidé neměli žádného stejného dojmu, kdyby každý člověk cítil nějaký zvláštní dojem, nebylo by vůbec snadné učinit tento dojem srozumitelný tomu druhému. Vyzdvihuje také nutnost vnitřní harmonie jednotlivce: „[A] přece já se domnívám, můj milý, že by bylo lépe, aby má lyra byla rozladěna a falešně hrála a aby falešně zpíval sbor, který bych řídil, a aby celý svět se mnou nesouhlasil a mluvil opačné věci, nežli abych já sám jediný byl se sebou v nesouladu a sobě odporoval“.

Podle Kallikla je známkou spravedlnosti, že silnější vládne slabšímu a má více než on – v tom by si asi rozuměl s Thrasymachem.

Kallikles také zpochybňuje vhodnost filosofie jako Sokratova zaměstnání a zobecňuje tu souvislost mezi věkem a zabýváním se filosofií: „*Pravda se má tedy takto a ty to poznáš, jestliže už necháš filosofie a oddáš se větším věcem. Filosofie je totiž, Sokrate, pěkná věc, jestliže se jí člověk mírně chopí v příslušném věku; pakli však u ní setrvá přes náležitou míru, je to zkáza lidí. (...) Filosofii poznávat je krásné potud, pokud toho je potřebí pro obecné vzdělání, a dokud je člověk mlád, není pro něj ošklivé zabývat se filosofií; ..*“.⁸ Kallikles se také velmi příkře vyjadřuje o „*dohodách lidí proti přírodě*“, považuje je za „*žvást*“ a naproti tomu upřednostňuje představu, že „*kdo chce správně žít*,

⁵ viz Höschl, Cyril. *Přírodní a humanitní vědy: dva světy?* In: Vesmír, č. 9, 1999, s. 487-491. Dostupné online: <http://vesmir.cts.cuni.cz/09_99/487.htm>

⁶ Jako konkrétní příklad si uveďme akční malbu Jacksona Pollocka nebo happeningy, o nichž můžeme prohlásit, že navazují na dadaismus, tedy směr rodící se již za první světové války.

⁷ Ne všem filosofům se ovšem dařilo žít ve shodě se svým učením – jako Sokratův protipól bychom mohli uvést Rousseaua.

⁸ Platon sám však soudil, že mladí lidé se mají zabývat odbornými vědami a že filosofie patří až k dospělému věku.

musí ponechat svým žádostem co největší růst a nesmí je krotit“. Tato prohlášení Sokrates oceňuje zejména kvůli tomu, že jiní si to nejspíše také myslí, ale nemají dostatek odvahy to říci.

Kallikles v průběhu rozhovoru odhaluje Sokratovu hravost: „*Jak tě tak poslouchám, Sokrate, a přisvědčuji na tvé otázky, již dávno si uvědomuji, že kdykoli by ti kdo i žertem v něčem dal za pravdu, ty se toho s radostí chápeš jako děti*“. Sokrates jej občas vyprovokuje k velmi prudkým reakcím – Kallikles pak vyhrožuje, že rozhovoru s ním náhle ukončí: „*Jaký jsi násilník, Sokrate! Ale buď tak laskav a nech tuhle rozpravu být anebo rozmlouvej s někým jiným!*“

Sokrates se domnívá, že pokud je uměřený muž spravedlivý, statečný a zbožný, je také dobrý, a tedy i to, co dělá je dobré a krásné. Tudíž se musí mít také dobře a být blažen a šťasten. Sokrates tedy jednoznačně preferuje řád a naopak zavrhuje nespřádanost a nevázanost. Zmiňuje také rovnost mezi lidmi i mezi bohy a podtrhuje, že míní rovnost ve významu geometrickém (není náhodou, že nad vstupem do Platonovy akademie byl nápis „nevstupuj, kdo neznáš geometrie“).

Podle Sokrata může největší přátelství existovat mezi lidmi, kteří si jsou vzájemně podobní. Tento názor byl ve dvacátém století potvrzen četnými výzkumy, přičemž se přišlo na to, že komunikace může probíhat mnohem efektivněji právě mezi partnery, kteří jsou si podobní. Samozřejmě nelze uvažovat zcela totožné osobnosti, protože ty by pak vůbec žádnou komunikaci nepotřebovaly. Na druhé straně je ještě třeba doplnit, že existuje i teorie komplementárních potřeb (ovšem nikoli základních postojů).

Sokrates se rovněž domnívá, že „*každý má rád, když se mluví řeči podle jeho vlastního způsobu, kdežto na cizí způsob se mrzí*“. Zde nezbyvá než opět odkázat na Dala Carnegieho.⁹

Sokrates také prohlašuje, že „*pokud víme, nevyskytl [se] v této naší obci žádný dobrý politik*.“ Jediným úkolem dobrého politika by pak podle Sokrata mělo být přemlouvání a donucování občanů k tomu, čím by se měli stát lepšími. Vedle politiků Sokrates kritizuje sofisty, a to za to, že si nechávají za svá vystoupení a za vyučování platit, ačkoli o sobě prohlašují, že jsou učitelé dobrosti.

Ke konci se dialog stává poněkud morbidním, diskutuje se totiž o smrti. Sokrates mimo jiné tvrdí, že „*[s]mrt není, jak se mi zdá, nic jiného než rozloučení dvou věcí, duše a těla, od sebe navzájem*“. V této souvislosti je také probírána prospěšnost životního stylu s ohledem na následnou prospěšnost nebo nespěšnost v říši Hádově.

V dialogu je také citován Euripides: „*kdo ví, zda toto žití není mrtev býti a smrt zda není žití?*“ Tato slova mohou připomínat až mnohem pozdější barokní díla, například *Život je sen* španělského dramatika Pedra Calderóna de la Barcy.

Z dialogu by zajisté měli radost i někteří moderní literáti, jmenovitě zejména Karel Čapek, který se kromě jiného proslavil neuvěřitelnou schopností vymyslet velké množství nejrůznějších synonym. Mám zde na mysli zejména Sokratovu metodu kladení otázek tak, aby respondent byl nucen stále souhlasit, to jest odpovídat stále „ano“ nebo vyjadřovat svůj souhlas jinými slovy. A právě v tomto je uplatněna zmiňovaná variabilita. Platnost tohoto tvrzení ovšem mohu ze svého pohledu aplikovat pouze na český překlad Františka Novotného, z něhož jsem při psaní této práce čerpal. Dále se zdá, že v tomto případě by se příliš neuplatnila Shawova poznámka, že existuje padesát způsobů, jak říci „ano“, pět set, jak říci „ne“, ale pouze jeden, jak tato slova napsat. Možná je to proto, že text zachycující rétorické soupeření v sobě mezi řádky má přece jenom trochu odlišnou atmosféru, kterou lze vycítit mezi řádky.

Sokrates používá otázky, které přímo navádějí k odpovědi. Navíc recipient má poměrně málo prostoru k vlastním úvahám, směřování rozhovoru udává Sokrates. Jeho spolubesedníci navíc občas znejistí, jestli si Sokrates dělá legraci nebo jestli mluví se vši vážností.

V dialogu se setkáváme i se zvláštním fenoménem odpovídání formou další otázky, které pochopitelně nemůže probíhat do nekonečna, protože by se tím nedospělo k žádnému závěru. Sokrates, přestože podle svého nejlepšího mínění mluví jasně, také často vyzývá své soupeře ke kladení otázek, pokud něčemu z jeho řeči dostatečně neporozuměli nebo pokud by si přáli bližší vysvětlení některé jeho myšlenky (právě těmito ohledy ke spolubesedníkům Sokrates ospravedlňuje někdy opravdu velkou délku svých promluv). Tímto prvkem určitého napětí celý dialog získává na přitažlivosti pro čtenáře (k té ostatně přispívá určitě i místy velice kousavý tón Sokratových promluv).

⁹ viz odkaz v poznámce 3

Z didaktického hlediska zase stojí za povšimnutí ověřování (a tedy opakování, byť třeba jinými slovy) již jednou vyřčených slov.

III. Závěr

Z hlediska oboru, který na Filosofické fakultě studuji (Informační studia a knihovnictví), je dialog Gorgias podle mého názoru zajímavý zejména zdůrazněním přímé komunikace, což je aktuální otázka dnešní přetechlizované společnosti. Tento dialog (byť v psané podobě) ukazuje praktické uskutečnění mnohých podnětů z oblasti sociální komunikace, z nichž bych zmínila zejména schopnost naslouchání a udržení pozornosti. Jako doklad poslouží nejlépe promluvy samotného Sokrata, které jistě i v oné dávné době musely klást poměrně velké nároky na spolubesedníky, a to jak kvůli své délce, tak kvůli svému náročnému obsahu.¹⁰

Při zpracovávání práce jsem vycházela zejména z této publikace:
Platon. *Gorgias. O síle slova a mravnosti*. Přel. František Novotný. 2., přehlédnuté vyd. Praha: Jan Laichter 1944. 145 s. Laichterova filosofická knihovna sv. 2.

¹⁰ Polos tento rys Sokratových promluv vystihl asi nejlépe těmito slovy: „*To je nějak těžká věc, Sokrate, usvědčit tě z omylu!*“